

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וישלח: תלמוד תורה וכיבוד הורים

מעשה שהיה בימי הרב משה סופר¹ כאשר נפטר איש עשיר ובצוואתו ציווה לפרנס מנכסיו נער שילך ללמוד תורה במקום רחוק מביתו. הממונים על קיום הצוואה מצאו את הנער המוכשר שהלך מביתו למקום רחוק ללמוד תורה, והם פרנסו אותו מנכסיו האיש העשיר. לאחר תקופה ממושכת, אביו של הנער שהיה ראש-ישיבה ביקש מבנו לעבור ללמוד בישיבתו הסמוכה לבית.

קעת נשאל החתם סופר, האם הבן צריך לשמוע לאביו ולעזוב את הישיבה לטובת הלימוד בישיבתו של אביו? שאלה זו מחדדת מפגשים שמתרחשים בין הורים לילדים בתחומים שונים, בין רצונו של האב לרצונו של הבן, כגון ללמוד תורה במקום שליבו חפץ ולב אביו אינו חפץ בכך, או להינשא לבחירת ליבו כנגד רצונו של האב, האם במקרים אלו יש לממש את כיבוד אב ולשמוע לו או לא?

בפרשת השבוע נערך יעקב למפגש עם עשיו, כאשר התורה מתארת את חששו של יעקב: "וַיֵּיךְ אֶת יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ"². במדרש³ מובא שהסיבה לחששו של יעקב, משום שבמשך שנים רבות הוא שהה מחוץ לבית ונמנע ממנו לקיים מצוות כיבוד הורים, לעומת עשיו שכיבד את הוריו באותן שנים.⁴

אמנם, יעקב שהה מחוץ לבית הוריו במשך 36 שנים, אך העונש שהגיע לו על כך שלא כיבד את הוריו הוא רק על 22 שנים, שכנגד שנים אלו הוא לא פגש את בנו יוסף, אך על 14 שנה שנעדר מבית הוריו ולא כיבדם הוא לא נענש. הסיבה לכך, משום שבאותן שנים הוא למד תורה בבית מדרש של שם ועבר, ועל כך הוא לא נענש, כדברי חז"ל: גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר לא נענש.⁵

האם משמעותה של אמירה זו שגם יכול אדם ללכת מביתו ללמוד תורה למרות שאביו אינו מעוניין בכך והוא אינו מחויב לשמוע לאביו, כי גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב?

בשו"ת תרומת הדשן⁶ נשאל אודות ילד המעוניין ללכת ללמוד תורה במקום רחוק מביתו, אצל רב מסוים שכלימודו עימו הוא בטוח שיראה סימן ברכה. אולם "אביו מוחה בו בתוקף ואומר לו, בני אם תלך לאותה מדינה שהרב שם תצערני עד מאוד כי אדאג עליך תמיד... מה יעשה תלמיד ישמע לאביו, או ילך כחפצו ללמוד תורה?"

תשובתו של תרומת הדשן היא, שאין הבן חייב לשמוע לאביו והוא יכול ללכת ללמוד תורה, "שהרי יעקב אבינו לא נענש על כיבוד אב ואם, כל אותם שנים שלמד תורה בבית שם ועבר".

דין זה נפסק להלכה בשולחן ערוך:

תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר שהוא בטוח שיראה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו

לפי שדואג שבאותה העיר העובדי כוכבים מעלילים, אינו צריך לשמוע לאביו בזה.⁷

כאמור, המקור לדין זה הוא מהתנהלותו של יעקב שלא נענש על כך שלא היה בבית הוריו אלא ישב ולמד תורה. וקשה, כיצד ניתן ללמוד מהתנהלותו של יעקב שהיה מוכרח לברוח מעשיו ולכן נטמן בבית המדרש, להתנהגות בימים כתיקונם?

התשובה טמונה בדברי החתם סופר. לדבריו, ההליכה למקום רחוק מהבית ללמוד תורה היא הכרחית להצלחה בלימוד תורה והיא מעוגנת במנהג הקדמונים:

מנהג אבותינו ורבותינו הקדמונים נוהג שהרחיקו נדוד מביתם, להרחיק עצמם מגעגועי אבותם ומדאגת

אישה ובנים.⁸

¹ שו"ת חתם סופר (חו"מ סימן ט).

² בראשית (לב, ח).

³ מדרש (בראשית רבה, פרשת וישלח פרשה עו, ב).

⁴ על כיבוד עשיו את הוריו, ראו: תנחומא (פרשת קדושים סימן טו); בראשית רבה (פרשת תולדות פרשה סה, ז).

⁵ מגילה (טז ע"ב); רש"י (בראשית כח, ט); רמב"ם (הל' ממרים פ"ו הי"ג); שולחן ערוך (יו"ד סימן רמ סעיף יג).

⁶ שו"ת תרומת הדשן (סימן מ). כ"כ: שאילתות דרב אחאי (שאילתא יט ד"ה ברם צריך).

⁷ שולחן ערוך (יו"ד סימן רמ סעיף כה).

⁸ אך ראו: הרב משה גרינוולד (הכנה דרבה, אות טז) שהתנגד לכך.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הראיה היא מיעקב שיצא מחוץ לבית הוריו ללמוד בבית-המדרש ולא נשאר בבית אביו ללמוד ממנו תורה ולכבד אותו בכיבוד אב, דבר המוכיח שלא ניתן ללמוד תורה כראוי בבית אצל אביו יצחק, אלא יש לצאת מחוץ לבית גם במחיר של העדר כיבוד אב עליו הוא לא נענש.⁹

גדר כיבוד אב

לעומת הלכה זו, שאין הבן חייב לשמוע לאביו המונע ממנו ללכת ללמוד תורה במקום רחוק מביתו, מצאנו הלכה הנראית סותרת, שאם הבן נמצא בעיר או לצידו של אביו והוא מבקש ממנו כוס מים, חייב הבן להפסיק מלימוד תורתו ולכבד את אביו.¹⁰

מה ההבדל בין שתי הלכות אלו?

התשובה נמצאת בהגדרת כיבוד אב - הראשונים¹¹ הגדירו שכיבוד אב הוא רק כאשר הכיבוד נוגע להם באופן פיזי ומעשי, כדברי הרמב"ן:

איזהו כיבוד, מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו וכל דבר שיש לו הנאה בו, אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו

הנאה של כלום אין זה כיבוד שאמרה תורה.¹²

כיבוד הורים הוא במילוי צרכיהם הפיזיים הנצרכים לתועלתם האישית, אבל כל מה שמעבר לכך אינו נכלל בכיבוד. לפיכך, כאשר האבא מונע מהבן ללמוד תורה במקום מסוים בטענה שהמרחק מהווה צער עבורו, אין הבן חייב לשמוע לו משום שאין זה כלול בגדר כיבוד אב, שכן מניעת לימוד התורה של הבן אינה מילוי צרכיו הפיזיים של האבא. לעומת זאת, בקשת האבא 'השקני מים' מחייבת את הבן להפסיק מלימודו משום כיבוד אב, שכן זהו עיקר הכיבוד במילוי צרכיו הפיזיים לתועלתו.

הבחנה זו בגדר כיבוד אב אינה רק ביחס למפגש בין מצוות לימוד תורה של הבן לכיבוד אב, אלא גם בעניין נישואי הבן המנוגדים לרצון אביו. הרב יוסף קולון¹³ נשאל האם יכול אבא למנוע מבנו להתחתן עם בחירת ליבו. הרב ענה, שאין האב יכול למנוע מהבן להינשא משום שגדר כיבוד הוא רק בדברים הנוגעים לגופו של האב, אבל נישואי הבן אינם נוגעים כלל לגופו של האב.

אם נבקש להמשיך בכיוון זה המבוסס על גדר כיבוד אב, אזי לא מדובר דווקא על רצון הבן ללכת ללמוד תורה, אלא גם כאשר הבן רוצה ללמוד לימודי חול בשיבה תיכונית או באוניברסיטה ואביו מסרב, אין הבן חייב לשמוע לאביו משום שאין זה בגדר כיבוד אב הנוגע להנאתו הפיזית של האב. אולם, אם הסיבה שאין הבן חייב לשמוע לאביו היא משום 'גדול תלמוד תורה מכיבוד אב', אז זהו דווקא בלימוד תורה שאינו חייב הבן לשמוע לאביו, אך אם הבן הולך ללימוד חול הוא חייב לשמוע לאביו המסרב לכך.

הרב עובדיה יוסף¹⁴ טען שדווקא כשהבן רוצה ללמוד בשיבה בה לומדים רק לימודי קודש ואביו מסרב לכך, הוא לא צריך לשמוע לאביו משום 'גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב'. אבל אם הבן רוצה ללכת ללמוד בשיבה תיכונית בה לומדים גם לימוד חול ואביו מסרב ורוצה שילך לשיבה שלומדים בה רק לימודי קודש, הבן צריך לשמוע לאביו משום שלא נאמר כאן הכלל 'גדול תלמוד תורה'.

⁹ ראו: חוט שני (יו"ט חוה"מ עמוד רצח-רצט) שיתכן להבין בין זמנם לזמנינו.

¹⁰ שולחן ערוך (יו"ד סימן רמו סעיף יח); פתחי תשובה (יו"ד סימן רמ ס"ק ח).

¹¹ תוספות (קידושין לב ע"א ד"ה רב יהודה); רמב"ן (יבמות ו ע"א ד"ה מה להנך); ריטב"א (שם ד"ה יכול); רשב"א (שם ד"ה מה להנך); ערוך לנר (שם ד"ה בד"א היטמא) בדעת רש"י.

¹² רמב"ן (יבמות ו ע"א ד"ה מה להנך).

¹³ שו"ת מהרי"ק (סימן קסו). כ"כ: רמ"א (יו"ד סימן רמ סעיף כה); גר"א (שם ס"ק לו). ראו את הצעת שו"ת שבט הלוי (ח"ב סימן קיא אות יז): 'יוכל פעם שבא שאלה כזאת לפנינו אני מחמיץ הדין וממתין אולי יראה הבן צדקת האב אם הוא טוען כבוד משפחה ואעפ"י דהדין עם הבן, אם אין פסול מעיקר הדין'.

¹⁴ שו"ת יחזק דעת (ח"ה סימן נו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

דבריו אלו של הרב עובדיה נאמרו במסגרת שידורי הרדיו, שם ענה לשאלות הפונים. לאחר השידור, פנה אליו הרב אליקים אלינסון¹⁵ וטוען שהסיבה שאין הבן חייב לשמוע לאביו המסרב שילך ללמוד תורה אינה משום 'גדול תלמוד תורה' אלא משום גדר כיבוד אב, שאין זה נוגע להנאתו הפיזית של האב. לפיכך, גם כאשר הבן רוצה ללמוד בישיבה תיכונית או באוניברסיטה ואביו מסרב לכך, אין הבן חייב לשמוע בקולו, משום שאין זה בגדר כיבוד אב. הרב עובדיה קיבל הערה זו, וכתב אותה בספרו.¹⁴ אך הרב יצחק יעקב וייס¹⁶ טען שאם הבן מעוניין ללמוד באוניברסיטה ואביו מסרב, חייב הבן לשמוע לאביו, שכן רק משום 'גדול תלמוד תורה' אין הבן חייב לשמוע לאביו משום שגם אביו מחויב ללמוד תורה.

עלייה לארץ בניגוד לרצון ההורים

בדברי הרב וייס אנו מוצאים נימוק נוסף לכך שהאבא אינו יכול למנוע מבנו ללכת וללמוד תורה, שכן גם האבא מחויב לדאוג ללימוד התורה של הבן, וכאשר הוא מונע ממנו ללמוד תורה הרי הוא עובר על חיוב זה בו הוא גם חייב. שיקול זה שהמצווה מוטלת גם על האב וזו הסיבה שהוא אינו יכול למנוע מבנו את המצווה גם במחיר של העדר כיבוד אב, נמצא גם ביחס לעלייה לארץ ישראל.

הרב ישראל משקלוב¹⁷ כתב שהבן יכול לעלות לארץ ישראל בניגוד לרצון הוריו. הוא לא נימק את דבריו, אך ניתן להסביר משום שאין העלייה לארץ כלולה בגדר כיבוד הורים, כי אינה נוגעת לצרכיהם הפיזיים כמו 'מאכילו ומשקהו'. אלא אם כן היה מדובר במקרה וההורים זקוקים לבן שימלא את צרכיהם הפיזיים, אז הם יכלו למנוע ממנו את העלייה לארץ.¹⁸

אבל הרב משה מטרנאני¹⁹ נימק דין זה באופן שונה. הוא נשאל אודות אדם שנדר לעלות לארץ ישראל ולגור בעיר צפת, אך הוריו מונעים ממנו בטענת כיבוד הורים. כעת שואל הבן האם הוא צריך לשמוע להוריו ולהפך את נדרי? הרב ענה שאין הבן חייב לשמוע להוריו משום שגם הם חייבים לעלות לארץ ישראל ואינם יכולים למונע ממנו מצווה שמוטלת גם עליהם. לאור דברים אלו, התיר הרב יצחק ניסים²⁰ לתנועות הנוער בחוץ-לארץ לעודד עלייה לארץ ישראל אף בניגוד לרצון הורים, שכן גם הם חייבים בעלייה לארץ.

אבל דווקא משום שהשיקול שמופעל כאן אינו בגדר כיבוד הורים אלא במשקלה של המצווה שגם ההורים חייבים בה, יש שסברו²¹ שבמפגש בין מצוות עלייה לארץ לבין כיבוד הורים, שתי מצוות חשובות, יש להימנע מלעשות מעשה, ולכן אם הבן נמצא בחוץ-לארץ עליו להישאר שם.

ואם נישאר במשקלה של המצווה ולא בגדר כיבוד הורים, טען הרב שאול ישראל¹⁸ שהעלייה לארץ וההתיישבות בה מהוות ערך עליון, שבעקבות זאת יתכן ואין הבן חייב לשמוע להוריו:

מצוות עליה והיאחזות בארץ בשעה זו מצד שיש בזה משום הגברת כוח העם היושב בציון, ומהוה גם הרתעה כלפי האויבים מבחוץ, גם כוח הגנתי ממש בבא שעת מבחן. וכן כיון שהעולה לארץ ישראל הוא שומר תורה ומצוות, שבעלייתו הוא מגביר את כוח הציבור הנאמן לקדשי ה', וזה יש לו ערך גדול לריבוי זכות העם היושב כאן ולקרב הגאולה.

אם נמשיך בכיוון זה של שיקול ציבורי של המצווה שגובר על מצוות כיבוד הורים, כתב הרב יעקב אריאל²² שכן יכול לצאת לקצונה בצה"ל בניגוד לרצון הוריו, משום ששירות צבאי הוא בגדר מצווה של הצלת כל ישראל שדוחה את כיבוד ההורים, 'ואם כל הורה יתנגד להתנדבות בנו לקצונה לא נוכל לקיים צבא ולהגן על ההורים עצמם'.

¹⁵ אליקים אלינסון (ספר יובל להגר"ד סולובייצ'יק, ח"ב עמוד תרפא-תרפב).

¹⁶ שו"ת מנחת יצחק (ח"ה סימן עט). ראו גם: הרב שלמה גורן (תרומת הגורן, ח"ב סימן ל אות א).

¹⁷ פאת השולחן (סימן ב סעיף יט; שם בית ישראל ס"ק כח). כ"כ: בן איש חי (שנה שנייה פרשת שופטים אות יט).

¹⁸ עמוד הימיני (סימן כב).

¹⁹ שו"ת מבי"ט (ח"א סימן קלט). ראו גם: שו"ת מעיל צדקה (סימן כו ד"ה ואם).

²⁰ שו"ת יין הטוב (ח"ב יו"ד סימן ז).

²¹ הרב פנחס הורוויץ (המקנה, קידושין לא ע"ב ד"ה גמ' איני; פנים יפות, פרשת לך-לך ד"ה במדרש); שו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן עב).

²² שו"ת באהלה של תורה (ח"א סימן י).